

הרב יאיר גזבר

ר"מ בישיבת מרכז הרב

בענין "מצוה בו יותר מבשלוcho"

הגמ' בקידושין משווה בין דין מצוה בו יותר מבשלוcho לבין דין הכנה לשבת. מאמר זה עוסק בבירור השוואה זו, תוך התבוננות בגדר דין "מצוה בו", האם הוא חלק מהגדרת המצווה או שהוא חיצוני לה. כמו"כ מתברר במאמר זה, באלו מקרים נוהג דין זה ובאלו לא.

הגמ' בריש האיש מקדש לומדת את דינו של רב יוסף - מצווה בו יותר מבשלוcho מיתור המילה "בו" בדברי המשנה "האיש מקדש בו ובשלוcho", ומביאה איכא דאמרי שלומדים את הדין מהסיפא של המשנה "האשה מתקדשת בה ובשלוcho", ולא מהרישא, כי אצל האיש יש גם איסור לקדש על ידי שליח, כיון שאסור לאדם לקדש את האשה עד שיראנה וכו'.

מלשון הגמ' "בהא איסורא נמי איכא" בפשטות, מוכח שאין גדר של איסור או חיוב בדין של "מצוה בו יותר מבשלוcho", וכדברי רש"י ד"ה "וכי איתמר דרב יוסף" דאמר מצוה הוא דאיכא ולא איסורא אסיפא איתמר". וכן בריטב"א ד"ה "איכא" - דרישא דקתני בו ובשלוcho לאו דרך מצוה הוא, אלא דרך חיוב שחייב לקדש בו משום איסורא".

א. אם כן צריך להתבונן מהו הגדר של דין זה, האם הוא חלק מהגדרת המצוה, כלומר, מצוה שנעשית על ידי האדם המחוייב בה בעצמו, היא יותר מעולה ושלמה, מאשר אם היא נעשית על ידי שלוחו, וכדרך שמצינו [אמנם, לגבי חיוב ממש, ולא רק לענין מצוה] שלאחר שתקנו חז"ל דין ברכות, יש איסור בעשיית המצוה ללא ברכה, שכן כתב המוהרי"ק שורש קצ"ה וביאר רבנו הרצ"ה זצ"ל בהערות ל"מצוות ראי"ה" סוף סי' ח' "שלא בלבד שמחסר את הברכה ואינו מקיים את חיובה, אלא שיש בזה פגם ואיסור בעצם עשיית המצוה כשעושה אותה שלא כהלכתה ותיקונה בברכה השייכת וקודמת לה". ולפי"ז אנו נאמר שמצוות קידושין עצמה יותר שלמה כשנעשית על ידי האדם ולא על ידי שלוחו, וכן בכל מצוה ומצוה.

או אולי גדר הכלל של "מצוה בו" וכו', הוא חיצוני לעצם המצוה ואינו אלא בגדר של זהירות או חיוב מצוות מצד האדם המקיים, ולא מצד המצוה כלל. [לפי שתי ההגדרות יש לברר היחס בין "מצוה בו" לבין "מצוה היכולה להעשות ע"י אחרים"].

ואחד מן החבורה רצה להוכיח מדברי תוד"ה "אסור" שכתבו "אע"ג דקתני האיש מקדש לכתחילה לא נקט ליה אלא לאשמועינן דין קידושין", ע"כ. שלענין עצם מצות קידושין אין נפ"מ כתוצאה מהאיסור של "אסור לאדם לקדש" וכו', אלא שיש איסור צדדי לקדש עד שיראנה, וה"ה לגבי דין "מצוה בו", דהוי דין חיצוני, וכאפשרות השניה דלעייל.

ויש לדחות דבריו ולבאר דהתוס' לא נחתו אלא לומר דגם בכהאי גוונא שקידשה על ידי שליח - מקודשת, וכמו שביאר התוס' רא"ש פה וזה לשונו "והא דתנן האיש מקדש לא שיהא מותר לכתחילה בשלוחו אלא אתא לאשמועינן דחיילי קידושין בכי האי גוונא", עכ"ל. וממילא אין הוכחה לחקירתנו. ולקמן עוד נחזור לחקירה זו.

ב. הגמ' אומרת "מצוה בו יותר מבשלוחו כי הא דרב ספרא מחריך רישא, רבא מלח שיבוטא", ובפשטות כוונת הגמ' להביא דוגמאות ממעשי האמוראים לדין "מצוה בו יותר מבשלוחו". והנה הרמב"ם בהל' אישות פ"ג הי"ט הביא דינא דגמרתינו וכתב "מצוה שיקדש אדם אשתו בעצמו יתר מעל ידי שלוחו, וכן מצוה על האשה שתקדש עצמה בידה יתר מעל ידי שלוחה". אך בהל' שבת פ"ל ה"ו כתב "אע"פ שיהיה אדם חשוב ביותר... חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו".

והדברים קשים, כי אם בשבת הדבר הוא חיוב, כיצד מביאה הגמ' ראייה לדין "מצוה בו", שהוא רק בגדר מצוה ולא חיוב ואיסור וכדהוכחנו לעייל?

ועוד יש לעיין בדעת הרמב"ם שהזכיר דין "מצוה בו" רק בקידושין ולא בשאר מצוות, האם באמת אין דין זה נוהג בשאר המצוות? ובספר "יד המלך" על דברי הרמב"ם בהל' שבת שם, [הובא ב"פתחי תשובה" אהע"ז סי' ל"ה סק"ב] אכן כתב שמצינו דין זה רק בשתי מצוות: קידושין והכנת כיבוד שבת וחילוק ביניהם לשאר מצוות, עיי"ש. והפ"ת עצמו חלק לדינא ואמר דנוהג בכל המצוות כדברי המג"א, באו"ח סי' ר"נ סק"ב, ועיין בשערי תשובה באו"ח שם שהביא ראיות לדעת המג"א, ועוד כתב שגם בסעודת ברית מילה או חתונה ראוי להזהר בדין של מצוה בו יותר מבשלוחו.

אמנם מצאתי בשו"ת מהר"ח אור זרוע סי' קכ"ח וזה לשונו:

"ודווקא בקידושין מצוה בו יותר מבשלוחו שאין השליח נהנה מן הקדושין כלום ואדרבה נפסד שנאסרת עליו. אבל בשחיטה והפרשת חלה וכיוצא בהם לא יהא מצוה בו יותר בשלוחו /מבשלוחו/. כאשר נהגו כל רבותינו וכל העולם אעפ"י שבקיאם בהלכות שחיטה נותנים לחזן לשחוט. וכן יהא גם בהפרשת חלה וללמד את בנו תורה שבתחלה משכירים מלמדים ואין האב עצמו מלמדו. וכן יהא גם במילה שאפילו האב אומן יכול לכתחלה לומר לאחר למול. ואעפ"י שבמילה אין המוהל נהנה גם אבי הבן אינו נהנה והרי הם שוים".

הרי תנא דמסייע שדין "מצוה בו" לא נאמר בכל המצוות, אלא רק בקידושי אשה בלבד וכמו שלכאור' משמע ברמב"ם. אמנם ב"יד המלך" כתב שגם בכבוד שבת מצינו, אך לפי סברת ה"אור זרוע" לא משמע כך, וגם בדברי הרמב"ם ראינו שבכבוד שבת הגדר הוא של חובה ולא של "מצוה בו". וא"כ נשאר לנו לבאר לפי"ז כיצד הביאה הגמ' ראייה משבת לדין "מצוה בו"? ועיין בשו"ע הרב סי' ר"נ בקונטרס אחרון סק"ב מה שכתב בזה.

ועוד אפשר לומר לדעת המג"א - שס"ל שבכל המצוות אמרינן "מצוה בו", - שלמרות שבכבוד שבת יש גדר של חיוב, למדה הגמ' מהעובדה שכבוד שבת מחייב שיעשה האדם הכנה בעצמו, מוכח שכשעושה האדם בעצמו הוא יותר דרך כבוד מאשר על ידי שליח, וע"כ בכל מצוה אמרו חז"ל מצוה בו יותר מבשלוחו, כדי לכבד את המצוות.

אך לפי דברי מהר"ח אור זרוע שסובר שרק בקידושי אשה אמרינן "מצוה בו", א"א לפרש כדלעיל, כי אם הגדר הוא משום כבוד המצוה, מה מקום יש לחלק בין קידושין לשאר כל המצוות? וממילא נשאר קשה כיצד מביאה הגמ' ראייה מחיוב כבוד שבת לדין "מצוה בו"? וצ"ע.

ג. לגבי גדר הדין שחקרנו לעיל באות א', נראה שנחלקו בזה הראשונים. דהנה רש"י ד"ה "מצוה בו" כתב "דכי עסיק גופו במצות מקבל שכר טפי". ויש לדון בדבריו, מה ענין קבלת השכר לדינו של רב יוסף? הלא זה שאדם מקבל שכר לפי טרחתו במצוה אנו יודעים מהמשנה באבות - "לפום צערא אגרא", ובוודאי לא את זה חידש רב יוסף, ובכלל, פשט המשנה אומר ששכר המצוה תלוי ברמת טרחתו, אך אם אדם מעמיס קשיים על עשייתו, לכאור' פשוט שלא יקבל שכר וא"כ אם יכול אדם לעשות מצוה על ידי שליח ועושה בעצמו, מי אמר שזוהי טירחה שיקבל עליה שכר?

אלא וודאי אין דברי רש"י סימן או סיבה לדינו של רב יוסף, אלא נראה שרש"י רוצה לומר שכל הנפ"מ מהדין של "מצוה בו" הוא רק, שאם יעסוק בגופו יקבל שכר טפי וזהו רק דין של זהירות וחיוב ויחס אל המצוה מצד הגברא, "ענין" בעלמא ואין שום נפ"מ ביחס לעצם המצוה ולהגדרתה, וודאי שאין כאן גדר של חיוב ואיסור. [וע"ע ב"רב פעלים" ח"ב יו"ד ריש סי' ל"ה].

כדברי רש"י כן בר"ן ובמאירי פה, אולם במהר"ח אור זרוע הנ"ל רואים גדר אחר שבפשטות מתייחס אל עצם המצוה. המהר"ח כתב "ודוקא בקידושין מצוה בו יותר מבשלוחו שאין השליח נהנה מן הקדושין כלום ואדרבה נפסד שנאסרת עליו... ואעפ"י שבמילה אין המוהל נהנה גם אבי הבן אינו נהנה והרי הם שוים".

הרי שדיבר מצד הבדל הנאת המשלח מהשליח, כלומר, כשאדם נהנה בעשיית מצוותו ושמה בה אז המצוה יותר פועלת בעולם, וע"כ במקום שיש הבדל צריך

האדם לעשות המצוה בעצמו ולא ע"י שלוחו, וכתב המהר"ח שהבדל זה קיים רק בקידושין שהמקדש לעצמו הרי הוא נהנה, אך המקדש לאחר אינו נהנה ואדרבא נפסד ולכן דוקא בקידושין אמר רב יוסף " מצוה בו יותר מבשלוחו", משא"כ במצוות אחרות.

א"כ אין הפשט רק מצד הגברא ועל דרך זרוז בעלמא, וכדברי רש"י, אלא, מצד המצוה עצמה ושלמותה.

[יש רק לחדד בדבריו של המהר"ח, ולהקשות שלכאוף יש גם הבדל בהנאה בין אם אדם מלמד את בנו תורה לבין אם אחר מלמדו, וכן בין אם אדם מל את בנו בעצמו לבין אם אחר מל, ומדוע לא נאמר גם פה "מצוה בו" אלא, אין הכוונה להנאה ולשמחה בעשיית מצוות, שבזה ודאי שיש שליחים צדיקים ששמחים ביסורים יותר ממה שהמשלחים שמחים במצוות, וודאי שהם יעשו את המצוה גם של המשלח יותר בשמחה מהמשלח בעצמו ואעפ"כ לא נאמר מצוה בשלוחו יותר מבו, אלא, צריך להתבונן בגדר המצוה ובזה יש הבדל בין קידושין לשאר מצוות. המצוה למול אומרת שצריך לחתוך את ערלת הבן ובמעשה הזה אין הבדל בין האב לבין אחר, העובדה שהאב נהנה כי מדובר בבנו הינה צדדית וחיצונית לעצם המעשה, וע"כ לא נאמר כאן "מצוה בו", וכן לגבי לימוד תורה לבן.

משא"כ בקידושין כאן עצם מעשה המצוה הוא להכניס לרשותי אשה, ובזה ודאי שיש הבדל, בהנאה מעצם מעשה המצוה בין אם אדם מכניס אשה לרשותו לבין אם אדם מכניס אשה לרשות חבירו ולכן בזה אמר רב יוסף "מצוה בו".]

גם מדברי ר' חננאל במס' שבת קיט. משמע לא כדברי רש"י דלעיל, שכן כתב שם וז"ל: "ורבנן הני דעבדי צרכי שבת בנפשיהו כגון ר' אבהו... וכולהו כדמפרש בגמ' בריש האיש מקדש שקיום המצוה באדם עצמו טפי עדיף יתר מבשלוחו". וא"כ אין הוא מדבר מצד הגברא ובאופן חיצוני למצוה, אלא שקיום המצוה עצמו יותר שלם כשנעשה על ידי האדם המצווה מאשר על ידי שלוחו: [מדבריו גם משמע שעשיית צרכי שבת ע"י האדם עצמו, אינה בגדר חיוב וכדעת הרמב"ם, אלא רק מדין "מצוה בו" וכמשמעות דברי הגמ'].

נפ"מ בין ההגדרות הנ"ל אפשר אולי למצוא ביחסים בין דין "מצוה בו" לבין דינים של "זריזין מקדימים למצוות" או "הידור מצוה" וכדו', שאם זה דין בגברא אז כוחו חלש יותר ואם זה דין במצוה עצמה אז כוחו גדול יותר. אך כמובן אין הדברים פשוטים להלכה, כיון שיש שיקולים הלכתיים נוספים ואכמ"ל.

ד. נפ"מ אחת שלכאוף, כן עולה מסוגייתנו היא בשאלה האם דין "מצוה בו" שייך רק במצוות או גם בהכנה למצוות וכדלהלן.

הגמ' מזכירה את דין "מצוה בו" ביחס לקידושין וביחס לכבוד שבת. ובפשטות יש מצוה בשבת לכבד ולענג את השבת וכמו שכתב הרמב"ם בפ"ל משבת ה"א

"ארבעה דברים נאמרו בשבת... כבוד ועונג שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד", וכשאדם מכין אוכל ביום שישי לכבוד שבת, הרי אכילת האוכל בשבת זהו עונג שבת והכנת האוכל היא הכנה לעונג שבת. א"כ, לכאור' מוכח שיש דין של "מצוה בו" גם בהכנה למצוות.

אולם נראה לומר שמצות כבוד שבת שייכת בערב שבת וכל ההכנות לשבת הן ממצות כבוד שבת, ולא רק הכנה למצוה. כן נראה מהמשך ההלכות ברמב"ם "איזהו כבוד זה שאמרו חכמים שמצוה על האדם לרחוץ פניו... בערב שבת מפני כבוד השבת" וכו', [שם ה"ב] משמע שכבוד שבת מחייב את האדם לרחוץ בע"ש, ולא רק שכבוד שבת מחייב שיהיה האדם נקי בשבת, והרחיצה בע"ש היא בגדר של "היכי תימצי". ומצאתי מפורש כך בבאור הגר"א או"ח סי' תקכ"ט ס"א שלאחר שציטט את לשון הרמב"ם כתב "ור"ל עונג הוא בשבת עצמו וכבוד הוא בע"ש", [וע"ע בחידושי הגר"ח על הש"ס סי' י"א בשם הגרי"ז זצ"ל] וא"כ אין לנו ראייה שדין "מצוה בו" נוהג בהכנה למצוה, אלא במצוה עצמה.

עד כאן דברנו מענין הכנה לשבת ועכשיו צריך לדון בענין קידושין.

הרמב"ם בהל' אישות פ"א ה"א כתב "כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים" ובה"ב כתב "וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם". וא"כ לדעת הרמב"ם קידושין זו מצוה ולמדנו ממעשי האמוראים בהכנה לשבת - שאף היא מצוה וכדכתבנו לעיל - דין של "מצוה בו" במצוות.

אך עיין בר"ן שכתב "אשמעינן מתני' דמצוה בה יותר מבשלוחה דאע"ג שאשה אינה מצווה בפריה ורביה מ"מ יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצותו".

ויש לעיין מדוע דיבר הר"ן מצד מצות פריה ורביה ולא מצד מצות קידושין?

וראיתי מסבירים בר"ן שס"ל כדעת הרא"ש בכתובות סי' י"ב שהקשה על נוסח ברכת האירוסין ותירץ שאין הברכה לעשיית המצוה כי פריה ורביה היא קיום המצוה וכיון שאפשר לקיים פריה ורביה בלא קידושין, אין ברכת האירוסין ברכת המצוות אלא נתקנה לתת שבח לקב"ה וכו', עיי"ש. והבינו ברא"ש שס"ל שאין מצוה בקידושין ושכן סבירא לר"ן ולכן דיבר מצד פריה ורביה ולא מצד קידושין. ולפי הסבר זה מוכח מדברי הר"ן שדין "מצוה בו" אינו שייך רק במצוות אלא גם במעשי הכנה למצוות. אצל האיש מצוה בו בקידושין כי הם הכנה לפו"ר ואצל האשה מצוה בה בקידושין כי הם הכנה לסיוע שלה למצות פו"ר של הבעל.

אולם לענ"ד נראה - [מלבד מה שגם ברא"ש לא פשוט שס"ל שאין מצוה בקידושין ואדרבא משמע אחרת, שהלא לא כתב שם שאין מצוה בקידושין, אלא שכיון שפריה ורביה זהו קיום המצוה והקידושין הם מעשה המצוה, ואין מעשה המצוה

כאן הכרחי לקיומה, שהלא אפשר לקיים מצות פו"ר גם ללא קידושין וס"ל שאין ברכת המצוות אלא על מעשה שבלעדיו א"א לקיים את המצוה, וכמו שמשמע מדיונו בהבדל בין קידושין לשחיטה. אך ודאי שמי שנושא אשה לשם פו"ר וקידש, קיים מצוה בקידושין, עיי"ש היטב וע"ע בתוס' הרא"ש שם בדף ז': ד"ה "מברכין", ואכמ"ל. - שקשה לבאר כך בר"ן, שהלא הר"ן עצמו במס' פסחים דף ד' בדפי הרי"ף הביא ירושלמי וכתב "שמעינן מינה דבקדושי כסף ושטר עובר לעשייתן צריך לברך ברכת אירוסין" ומצד שכל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן. וא"כ מפורש יוצא בדעת הר"ן שקידושין הוא מצוה, וחוזרת השאלה מדוע דיבר הר"ן אצלנו מצד פו"ר ולא מצד קידושין? אלא נ"ל בהסבר הר"ן בתוספת דבריו במס' כתובות בדף ב: מדפי הרי"ף שכתב לבאר מדוע נוסח ברכת האירוסין שונה משאר ברכת המצוות מפני "שאינן מברכים על מצוה שאין עשייתה גמר מלאכתה" וזו עדיין מחוסרת כניסה לחופה, ומפני שלא רצו להשאיר מצוה זו בלא ברכה תקנו ברכה בנוסח של שבת, ע"כ. וגם פה משמע שקידושין היא מצוה רק ברכתה אינה ברכת המצוות [אמנם, אין הקידושין לבדם מעשה המצוה אלא גם החופה, אך אין זה משנה לעניננו].

וא"כ אפשר להסביר בר"ן אצלנו שאצל איש, באמת, מצוה בו יותר מבשלוחו מצד מצות קידושין, אבל כשמדובר על האשה כיון שהיא אינה מצווה על פו"ר אין מה לדבר על מצות קידושין שכל ענינה הוא ההמשך אל חופה ופו"ר, וע"כ חידש הר"ן שכיון שהאשה מסייעת לאיש במצות פו"ר, א"כ יש לה שייכות בדין "מצוה בו" גם במצות קידושין למרות שאינה חייבת.

אמנם גם לפי הסברנו בר"ן, מצינו דין "מצוה בו" לא רק במצוות אלא גם בסיוע למצוות, וממילא ניתן לומר שגם בהכנה או בשייכות למצוות יהיה דין זה נוהג וכמו שהבאנו מה"שערי תשובה" לעייל אות ב', שדין זה קיים אף בסעודות חתונה וברית מילה.

ה. ניתן לקשר בין הדיון הנ"ל לבין צדדי החקירה שחקרנו לעייל באות ג'. אם גדר "מצוה בו" הוא מצד הגברא על דרך זרוז במצוות, לכאן הדברים שייכים גם בדברים שהם הכנה או שייכים למצוות ואכן בר"ן הדברים תואמים. ואם גדר "מצוה בו" הוא מצד שלמות המצוה יש מקום לומר שדין זה יהיה שייך רק במצוות שהאדם מחוייב בהן, וכמו שמשמע מלשונו של תוס' ר"י הזקן שכתב בד"ה "מצוה בו" - כל מצוה שמוטלת עליו יעשה בגופו ולא ע"י שליח". ולפי"ז נצטרך לומר ברמב"ם, שאמנם כתב שיש מצוה בקידושין, אך הגמ' הביאה דין "מצוה בו" גם לגבי האשה המתקדשת, וא"כ נצטרך לומר שגם לאשה יש מצות קידושין ואולי כמו שכתב ה"מקנה" פה בד"ה "מצוה" שלאשה יש מצוה להתקדש מצד הלאו של "לא תהיה קדשה", עיי"ש.

אמנם ראיתי בסוף מצוות עשה בספר המצוות לרמב"ם שיש גירסא שאכן לא ממעטת נשים ממצות קידושין, אך לפי הגירסא, שנראית יותר נכונה, ואשה כן ממועטת ממצות קידושין נהיה חייבים לומר ברמב"ם שדין "מצוה בו" נוהג לא רק במצוות, אלא גם בסיוע וכדרך שכתב הר"ן, ורק בר"י הזקן ובדברי הר"ח בשבת שהובאו לעייל, נוכל לומר שהדין נוהג רק במצוות מחוייבות ולא בהכנה או בסיוע למצוות, ועיין.